

М. Џуџак, Д. Николић, В. Ранковић

САКРАЛНЕ ГРАЂЕВИНЕ ПОДУНАВСКОГ РЕГИОНА НАСТАЛЕ У ДУХУ НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА

Падом Деспотовине под Турке, српски живаљ је осетио сву тежину ропства, тако да није био у стању да гради монументалне сакралне грађевине, већ се морао задовољити градњом малих црквица-брвнара. Не треба схватити да су брвнаре грађене из разлога да Турци за њих не сазнају, већ су оне подизане са намером да се Турци не изазивају. Подизање раскошних и богатих цркава Турци су забрањивали, што је назело српске градитеље да граде мале цркве и по забаченим местима.

Наведени разлози нису дозвољавали нека нова архитектонска обележја и решења као што је то било на истоку. Најчешћи градитељи цркава брвнара били су сељаци, који су били принуђени да граде испод жељених потреба. Отуда долази до чињенице да цркве брвнаре више личе на куће, углавном су без спољних обележја, звоника, куполе и куле. С обзиром да овакве црквице припадају домену народног градитељства, за њих није важила турска забрана о подизању сакралних монументалних грађевина. Архитектура је била сведена на најпростију врсту, једино на основу појединих икона или предмета сакралног карактера може се закључити да се ради о цркви. Нешто повољнија ситуација је у време аустро-угарске доминације, тј. између 1718—1739. године. У овом периоду јављају се цркве брвнаре облепљене блатом. Аустро-угарска доминација над територијом Подунавског региона није била дугог века. Године 1740. Турци поново заузимају ове крајеве, којом приликом је порушено или спаљено доста цркава.

Овакво стање трајало је све до 1774. године када су Турци укинули забрану подизања или обнављања већ порушених цркава. За период од непуних шест година на овом подручју обновљено је или подигнуто око тридесет цркава (овом периоду припада и црква у Крјеву).

О црквама брвнарама из времена Карађорђевог устанка немамо пуно подробних података. Овом периоду припада црква у Четережу и на ос-

нову ње могло би се закључити да се и у овом периоду подижу мањи сакрални објекти без трема и припрате. Цркве из периода 1800—1820 називају се „устаничке“ тј. народне, јер је скоро свака везана за историју тога краја, поједине личности или догађаје. Најбољи пример је црква у Четережи где се једно време крио Станоје Главаш.

Период од 1820 — 1840. карактерише нешто повољнија политичка ситуација што се знатно одразило и на сакралне објекте. Цркве се раде много прецизније и уметније у односу на претходна времена. Цркве добијају нешто издуженији облик лађе, са предње и задње стране заобљене су или сужене полигоналним преломима. Цркве поред наноса и олтара добијају и припрату, често са хором и ограђеним тремом. Кров је простран са широком или благо повученом стрехом што чини основну карактеристику ове архитектуре. У крајевима западно од Мораве покривач је од шиндре или ситног клиса, док у крајевима источно од Мораве, уместо дрвеног јавља се покривач од ћерамиде, доста нижи и незграпнији.

Унутрашња обрада површина достиже своју кулминацију у односу на претходне. Сада се обраћа пажња на дуборезну обраду тримова, стреха, унутрашњих преграда, делова таванице, намештаја и нарочито врата.

Брвнаре из периода Милоша Обреновића поред ове уметничке одлике добијају и дрвени звоник као основну архитектонску карактеристику. Ако упоредимо цркве брвнаре из Милошевог времена са црквама из претходног раздобља лако ћемо уочити да су ове пространије и развијеније и да у целини имају много више уметничких карактеристика.

У раздобљу после Милоша Обреновића осећа се стагнација у подизању цркава на територији Подунавског региона, а подигнути објекти представљају најсиромашнија грађевинска остварења, и подижу се на местима где се за то укаже потреба. У овом раздобљу акценат се ставља на подизање гробљанских капела које не изискују неке веће обраде. На местима где су цркве постале мале оне се проширују разним доградњама (Покајница), неке се малтеришу, високи кровови се претварају у ниже и покривају се ћерамидом.

Црква брвнара на територији Подунавског региона до данас није много сачувана. Један од разлога њиховог брзог нестанка везан је на првом месту за тротиност и краткотрајност употребљене грађе, чији је век кратак, а под најидеалнијим условима не доживљава више од двеста година, а други разлог је што се у народу осетила потреба за већим и монументалнијим грађевинама што је последица дуговековног турског угњетавања. Из овог се јасно види да забачена места постају насељенија и у том контексту цркве брвнаре постају мале. Оваквих случајева има доста као нпр. Четереже, Смедеревска Паланка, Лозовик и Крњево.

Цркве брвнаре на Подунавском региону сачуване су у Крњеву, Четережу, Старом Селу, Лозовику, Смедеревској Паланци, Селевцу и Церовцу.

Најстарија међу овим црквама је црква у Крњеву, по предању саграђена у XVIII веку и до сада је пар пута обнављана. Подигнута је на крају села на сеоском гробљу, а око ње се простире велика и живописна шума.

Црква је у облику издуженог брода, припада типу већих ове врсте, димензија 16,20 x 6,00 м, а заузима површину од 69 м². Подељена је на трем, лађу цркве и олтар.

Зидови цркве су од тесаних храстових греда, брвана, хоризонтално нанизаних једни на друге, а на крајевима су ужљебљена у масивне храстове стубове, диреке. Сада су зидови омалтерисани и окречени, а назначени су и извесни профили и мале лажне аркаде што је допринело да грађевина унеколико изгуби карактеристике праве брвнаре.

На овој цркви истиче се веома успела орнаментика у дрвету обојена црвено, жуто и зелено. Она нарочито долази до изражаја у трима различитим розетама на таваници, на испадима са преласка зидова у засведену таваницу, као и на олтарској прегради. Врата на западној страни су о-ниска, масивна, јака, од тесане храстовине која је орнаментисана, а са унутрашње стране налазе се јаке коване „пранге“, а такође и велика карактеристична кована брава. „Шток“ врата, као и сам надвратник и праг, масивни су, од јаке тесане грађе и веома једноставне израде. Карактеристично је да су на овој цркви посебно лепо обрађена и декорисана и северна врата, што код цркава ове врсте обично није случај.

У комплексу око цркве налазе се још два објекта која заслужују пажњу. То су дрвени звоник, висок и масиван и стара троделна зграда школе, са тремом и кровом покривеним ћерамидом.

Црква брвнара у Четережу је друга сачувана по старости, налази се поред пута на изласку из села, а саграђена је у време Карађорђа, 1805. године.

Унутрашњост цркве подељена је само олтарском преградом. Са источне стране је полигонална апсида, с повијеним гредама и талпама. На западној страни је једва изражен трем с три дрвена стуба, који подухватају испуштени ниски кров покривен црепом.

Зидови су са спољне стране облепљени блатом и окречени. Талпе су водоравно нанизане и ужљебљене у усправне греде. Врата су стара, засведена, летвицама обрађена у три усправна поља, са квадратним и унакрсним умецима.

Црква брвнара „Покајница“ налази се у Старом Селу, пар километара југо-западно од Велике Плане. Црква је саграђена 1818. године што сведочи урезани натпис у дрвету, споља, поред врата од трема и сачувани запис на престоној икони, са десне стране, где поред године стоји и име Вујица (Вујица Вулићевић), који је цркву подигао. Према народној традицији Вујица је цркву подигао у знак покајања због убиства Карађорђа, па је касније у народу ова црква добила име „Покајница“.

Црква је у облику издуженог брода, а састоји се из четири дела: трема који је додат 1880. године, припрате, централног и олтарског дела храма.

Целокупна грађевина је од храстове грађе, положена на темеље од ломљеног камена. Зидови су од брвана дебљине 12 цм међусобно ужљебљених и на неким местима у унутрашњости учвршћених косницима и гредицама. Таваница је од шаповца коритастро засведена. Кров је висок, масиван и стрм, чије слеме достиже висину од 7,70 м са ублаженим нагибом стрехе, заобљен је на ближим странама и покривен шиндром дужине од по 1 м.

Грађевина обилује многим детаљима, рађеним у дрвету и кованом гвожђу или сликаним на дасци. Западна врата су доста ниска, обрађена су

профилисаним летвицама и делују рељефно, док су северна скромније обраде.

Црква брвнара у Лозовику налази се у средишту села. Градња је започета 1830. године, а завршена је 1831. године.

Црква је у облику издуженог брода са полигоналним олтарским завршетком, а састоји се из четири дела: равног отвореног трема, припрате, цркве и олтара.

На темеље од ломљеног камена постављени су зидови од талпи, међусобно везаних на „ластин реп“. Кров је стрм, са стрехом ублаженог пада. Прекривен је ситном шиндром која подсећа на клис. Ове дашчице кровног покривача су ужљебљене једна у другу, а редови један на други палежу.

У унутрашњости је под од опеке квадратног формата, а таваница је коритасто засведена профилисаним и жљебљеним шашовцима. Врата су засведена и украшена прикованим дашчицама са урезима.

Црква брвнара у Смедеревској Паланци је једна од ретких цркава ове врсте грађених у вароши, а на данашње место тј. паланачко гробље пренета је 1906. године.

Припада типу већих цркава ове врсте, с обзиром да је без трема и да јој је дужина 17,50 м, а ширина 7,20 м, заузима површину од 120 м². У облику је издуженог брода са олтарским завршетком у облику правилног многоугла. Грађевина је дводелна, а састоји се из централног дела, храма и олтара. Под је од опеке квадратног облика, а таваница од коритасто засведеног шашовца.

На темељу од ломљеног камена постављена су брвна од храстове грађе, без вертикалних стубаца. Кров је низак, а кровни покривач је „бибер“ цреп. Врата су полукружна, једноставно обрађена профилисаним летвицама. Стреха је око читаве грађевине опшивена профилисаним крупнијим шашовцем.

Црква брвнара у Селевцу грађена је од 1832. до 1834. године, а ти подаци су записани на Службенику (1832), на икони Св. Јована (1833) и царским дверима (1834). По предању цркву је подигао Станоје Главаш, родом из Глибовца.

Црква брвнара у Селевцу је једна од највећих цркава ове врсте у Србији, дужина грађевине износи 20,00 м, ширина 7,30 м, а заузима површину од 140 м².

На широком и зиданом темељу, положене су масивне храстове талпе, дебљине 15 цм. Преко њих је положен двојни ред првих доњих греда међусобно повезаних нарочитим дрвеним везама. Зидови цркве су изнутра омалтерисани. Таваница је од шашовца и засведена. Кров је прилично стрм, са великом стрехом, на више вода, преломљен над тремом и олтаром.

Врата су скромно профилисана, с већим бројем једнаких поља и стилизованим крстом испод темеља лука.

Основа цркве у Церовцу слична је цркви у Лозовику, а што значи да је настала негде у приближно исто време. Брвна су касније облепљена блатом а зидови окречени, као што је то случај са Крњевом. У непо-

средној близини цркве налази се стара школа, рађена у елементима народне архитектуре.

Подизање цркава брвнара прави је одраз духовног стања на овом подручју у периоду турске инвазије. У овом контексту треба схватити и одредбе Шеријатског и Кануниског права које су настојале да разбију свест и осећај за самосталношћу.

Црква брвнара, иако представљају занимљиву врсту народног градитељства, је из дана у дан све мање и мање. Различити су разлози њиховог настајања, међу главним убраја се трошност дрвета од чега су направљене, мада се у овом случају занемарују други фактори. Нестајању цркава брвнара доста је допринело турско претварање у џамије или рушење, у новије време, као разлог за нестајање цркава брвнара треба уврстити и жељу мештана да имају знатно већу цркву и од чвршћег материјала.

Ако би се извршило картирање до сада очуваних примера као и места познатих из литературе на територији Подунавског региона дошло би се до неких занимљивих закључака. Цркве брвнаре су много чешће у крајевима који су богатији шумом, док у равничарским пределима срећу се цркве од набоја.

Из напред изнетих чињеница може се доћи до закључка да је са овом врстом сакралне дрвене архитектуре везан један основни проблем а то је проблем њене конзервације и презентације. Конзервацији грађевина од дрвета код нас се није одувек придавала иста важност тако да у науци још нису разрађени методи заштите. Конзервација и презентација оваквих објеката представља један комплексан проблем кога треба решавати на нивоу неког стручног саветовања.

Падом Деспотовине под Турке осетила се велика стагнација било да је у питању сликарство или грађевинарство. Из тог периода ми немамо ниједног објекта који би припадао рашком или моравском стилу. У тим тешким данима у народу је постојала идеја, како то каже писац из XV века, „савакупљенија“. Потврду ове хипотезе налазимо у напред изнетим примерима, који јасно говоре да су народни неимари били спремни да у сваком месту подижу сакралне објекте, ако се за њима укаже потреба и ако дозволе политичке околности. Такав је случај са Четережом, Селевцем и Лозовиком.

Основна карактеристика ових цркава брвнара је чињеница да је у непосредној близини цркве грађена школа такође у духу народне архитектуре.

Резимирајући изнете податке може се доћи до закључка да је архитектура и уметност наших цркава брвнара постала из народа, и да су настајале као плод јаке народне свести. По свом облику, начину градње, распореду унутрашњих просторија, обради иконостаса, ентеријера, врата, прозора и кованих брава одраз су високог достигнућа народних мајстора. У њима се огледа прави пример нужности и уметничке неумешности. Нема сумње да су цркве брвнаре илустрација тешког стања у коме се нашло поменуто подручје за време турске инвазије.

Литература

1. М. Милићевић, **Кнежевина Србија**, Београд 1876.
2. Ј. Вујић, **Путешествије по Србији**, Београд 1876.
3. F. Kanitz, **Das königreich Serbien und das Sorbenovolk**, II Leipzig 1909.
4. Р. Грујић, **Прилози за историју Србије у доба аустроугарске окупације (1718—1739)** Споменик LII, 1914.
5. Т. Борђевић, **Из Србије кнеза Милоша, културне прилике од 1815—1834**, Београд 1922.
6. Б. Дробњаковић, **Јасеница, Српски етнографски зборник XXV**, Београд 1923.
7. Б. Бошковић, **Белешке с путовања**, Старица VII, Београд 1932.
8. И. Марковић, **По земљи Србији I**, 1939.
9. М. Драгић, **Наше цркве брвнаре**, Политика 11. VII 1940.
10. А. Дероко, **Народно немарство II**, Београд 1940.
11. Б. Којић, **Стара градска и сеоска архитектура у Србији**, Београд 1949.
12. И. Здравковић, **Архитектура цркава брвнара у НР Србији**, Музеји 5, Београд 1950.
13. **Археолошка налазишта и споменици, Западна Србија II**, Београд 1951.
14. Д. Павловић, **Цркве брвнаре, Саопштења V**, Београд 1961.
15. Д. Митошевић, **Цркве брвнаре у смедеревском поморављу**, Смедерево 1981.